

KLONIRANJE NA ČOVJEKU: ETIČKI PRINCIPI I PERSPEKTIVE U BUDUĆNOSTI - ISLAMSKO STANOVISŤE

Hadi ADANALI

Preokret u genetskom istraživanju

U laskom u 21. stoljeće dogodio se nagli razvoj na polju genetike. Ono što je jučer bila puka fikcija, sada je realnost. Na osnovu važnih otkrića u genetici, 21. stoljeće označeno je pečatom *stoljeće gena*. Nije rijetkost, a zasigurno ni novina da naučna otkrića obećavaju izuzetno velike prednosti, ali također izazivaju i žustre debate u javnosti. Razvoj na polju istraživanja matičnih ćelija pripada takvoj vrsti okrića i nude potencijalne prednosti, ali u istoj mjeri i predvidivu štetu. Ona posjeduju potencijal, kako se navodi, da izliječe bolesti poput dijabetesa, Parkinsonovog sindroma i neuroloških degeneracija. Ona, kako se smatra, također posjeduju potencijal da izazovu velike etičke dileme i unište moralne temelje ljudskih društava.

Interes javnosti za ovu temu probudio se kako medicinskim učincima, tako i vjerskom (i filozofskom) implikacijom. Naučnici teže tome da vide dva aspekta u istraživanju matičnih ćelija: prvi je realan i temelji se na naučnim istraživanjima. Drugi je etičke prirode i temelji se na vjerskim i filozofskim perespektivama. „Nauka se“, tako tvrde naučnici, „oslanja na činjenice i mnoge od neobičnih tvrdnji koje se iznose u nauci i javnosti tek moraju biti podvrgnute važnom testu neovisne verifikacije.¹ Shodno ovoj poziciji, postoje izvjesna filozofska (ili teološka) pitanja izvan naučnih istraživanja, poput pitanja: „Kad počinje život?“ Ipak, ne slažu se svi naučnici sa ovim stanovištem; neki smatraju da je u naučna pitanja preuzeta ideologija, jer

¹ Fred H. Gage i Inder M. Verma, *Stem Cells at the Dawn of the 21th Century, Proceedings of National Academy of Sciences* 100, suppl. (30. 9. 2003.): 11817

naučnici nisu bili u stanju pozvati se na činjenice. Za njih, „nauka ima nešto da kaže o tome kad počinje život“.²

Čovjekov život, tako misle mnogi teolozi i filozofi, nije samo savršena gomila veza između atoma i ne može biti sveden na molekularne podatke. Početak čovjekovog života, kažu oni, ne može se ustanoviti naučnim eksperimentima. Ova različita mišljenja o temama koje se tiču ljudskog života čine neophodnim dijalog između naučnika i teologa i zahtijevaju da se komunikacioni putevi drže otvorenim, čak i onda kad teolozi ne pristaju zaista na jasnu razliku između činjenica i vrijednosti.* Poteškoća proizlazi iz nedovoljne komunikacije između naučnika i teologa o biološkim pitanjima. Oklijevanje naučnika da diskutiraju o vrijednostima i zanemarivanje teologa da istražuju činjenice utiče negativno na mogućnost postizanja konsenzusa o pitanju kloniranja na čovjeku. Modernoj istraživačkoj zajednici potrebna je tehnička ekspertiza na račun potpunog* zblizavanja naučnih i etičkih tema. Interesantno je primijetiti da ovo do sada nije bio slučaj.

U historiji medicine u islamu, naprimjer, u pedagoško obrazovanje liječnika uključeno je i vjersko i filozofsko poučavanje. Ibn Hindu, srednjovjekovni liječnik, u svome djelu *Miftah et-Tibb (Ključ medicine)* kaže da student koji želi studirati medicinu trebaju započeti sa logikom i etikom te dodaje: „Prije nego što student započne studij medicine, prvo treba studirati etiku, kako bi očistio svoju dušu od mrlja svakog zla, i prihvati krijepost kroz imitaciju ili kroz spekulaciju“.³ Slično primjećuje Davud el-Antaki, također srednjovjekovni učitelj. U svojoj knjizi *Tazkira uli'l-albab (Podsjetnik za razumom obdarene)*: da student, prije svoga studija medicine, u toku svoga obrazovanja u medresi mora biti izložen različitom izboru predmeta. Također, knjiga pravila za liječnike u jednoj osmanskoj bolnici, koja je osnovana početkom 16. stoljeća u Edirni, upućuje na to, da liječnik mora pročitati poznavanje vjerskih, racionalnih

i narativnih disciplina.⁴ Poznati osmanski putopisac i učenjak Evlija Čelebija pripovijeda da su studenti medicine u njegovo vrijeme bili toliko vješti učenju antičkih filozofa, Platona, Sokrata, Hipokrata, Filkosa, Aristotela, Galena i Pitagore, da su diskutirali o jedinstvu njihove misli.⁵ Vjerujem da imamo sve razloge za to da se pozabavimo jazom između naučnih disciplina, koji se sve više proširuje, a koji vodi ka tome da se oslanja samo na činjenice i na discipline koje se zadovoljavaju sa vrijednošću orijentiranim osnovama. Potreban je razvoj holističkog stava da bi se bavilo etičkim problemima, koji proizlaze iz područja koja se brzo razvijaju, poput, naprimjer, genetike.

Istraživanje matičnih ćelija

Matične ćelije se definiraju kao samogenerirajuće ćelije, koje su u stanju preobratiti se u specijalizirani ćelijski tip. U osnovi, postoje dvije vrste matičnih ćelija: embrionalne i specifične organske matične ćelije. Prve nastaju tokom stadija blastociste (kod šest dana starog embrija) i one mogu proizvoditi različite ćelijske vrste. Drugi tip je zadužen za generiranje određenih krvnih i ćelija imunog sistema.

Kloniranje predstavlja poseban eksperiment koji se provodi na matičnim ćelijama. Razlikuju se dvije vrste kloniranja: reproduktivno i terapeutsko. Reprodaktivno kloniranje vrši se tako što se jezgro somatske (tjelesne) ćelije ubaci u neoplođeno jaje čija je genetska informacija prethodno ekstrahirana. Ovaj proces omogućava nastanak novog organizma sa genetskom osnovom ćelije donora. Terapeutsko kloniranje, s druge strane, odnosi se na „eksperimentalni proces u Petrijevoj posudi, pri čemu se proizvode embrionalne ćelije s ciljem njihovog proučavanja u kulturi“.⁶

Razlika između ove dvije vrste u tome je da se „reproduktivno kloniranje proteže na generacije čitavih životinja, dočim, pri terapeutskom kloniranju, generirane ćelije u cijelosti ostaju u Petrijevoj posudi“.⁷ Treba također ima-

2 Discover, maj 2004., str. 24

3 Cevat Izgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Tabii İlimler*, 2 vols. (Istanbul: İz Yayıncılık, 1997.), 2:19

4 Ibid., 2:21

5 Ibid., 2:23

6 Gage i Verma, *Stem Cells*, 11818

7 Ibid. Terminologija kloniranja mora biti jasno

ti na umu da pojedini autori smatraju kako će razlikovanje reproduktivnog i terapijskog kloniranja kao takvih uskoro iščeznuti.⁸

Iako ekperimenti sa kloniranjem sisara datiraju od sredine 80-ih, oni postaju popularni tek rađanjem ovce Dolly, godine 1997. Do danas je klonirano sedam vrsta sisara, izuzevši primata. Kloniranje na miševima moguće je od 1998. godine, ali je bilo uspješno tek 10% eksperimenata. Trenutno, šanse da se klonira čovjek stoje vrlo loše, s obzirom na tehničke mogućnosti i činjenicu da su poboljšanja u bližoj budućnosti u tom pogledu malo vjerovatna. Uz to, radi se o jednom vrlo skupom eksperimentu; za jedan jedini individuum potrebno je 100 ljudskih embriona kako bi se dobile željene linije ćelija. Dok troškovi za miševe iznose samo oko 20 \$, isti bi pokusi na ljudima koštali između 100.000 i 200.000 \$.⁹ Kod eksperimenata na životinjama, samo rođenje preživljava svega 10% embriona. Čak i kad prežive, često se rađaju preveliki i umiru ranije nego što je uobičajeno. Sveukupno je 15-ak vrsta klonirano, među njima bikovi, afričke divlje mačke, konji, srne te pacovi.¹⁰

Većinom se ističe razlika u etici kloniranja na ljudima i životinjama, iako nije često pažljivo promišljena. Pa, ipak, najnoviji razvoj naučnih eksperimenata donosi probleme sa ovim pravljenjem razlike. Naprimjer, postoje eksperimenti kod kojih se životinjski i ljudski geni miješaju s ciljem poboljšanja stočarstva. Pojedini eksperti evolucione etike ne zagovaraju kategoričko pravljenje razlike između ljudi i životinja.

U tekućim debatama o kloniranju jača tendencija ka potpunom zabranjivanju reproduktivnog kloniranja na ljudima; uprkos tome, pojedini eksperti i istaknuti naučnici, kao što

određena. Na jednom sastanku u junu 2004. u Bostonu, *International Society for Stem Cell Research* zamolila je svoje članove da koriste termin *nuklearni transfer* umjesto *terapijsko kloniranje* kako bi se spriječila pogrešna predodžba poistovjećivanja ljudskog i terapijskog kloniranja. *Nature*, 430 (1. 7. 2004.), str. 5

8 John Harris i Tuija Takala, *A Clear view of cloning*, *Nature* (april 2004.), str. 803

9 Peter Mombaerts, *Therapeutic Cloning in Mouse*, *Proceedings of National Academy of Sciences* (30. 9. 2003.), 11925

10 *Discover*, maj 2004., str 12

je James Watson, jedan od pronalazača genske strukture DNK-a, podržavaju kloniranje na ljudima s ciljem njihovog biomedicinskog poboljšanja. Interesantno je kako zemlje podržavatelji terapijskog kloniranja, poput Koreje, Singapura i Kine (uskoro, također, Engleska i Japan), imaju striktno zakone protiv reproduktivnog kloniranja. Blokirana je UN-ova inicijativa za globalnu zabranu kloniranja na ljudima, a odluka o njoj prolongirana za narednu godinu.

Većina naučnika, muslimanskih učenjaka, kao i pojedini kršćanski teolozi odobravaju terapijsko kloniranje. U posljednje vrijeme došlo je do napretka koji potvrđuje njihove argumente. Stoga, ima povoda za nadu na polju terapijskog kloniranja.

Više činjenica: Zašto eksperimentirati sa matičnim ćelijama?

Neke bolesti, poput dijabetesa, Parkinsonovog sindroma, srčanih i neuroloških oboljenja, ne odgovaraju na medikamentozno liječenje, tako da se ispitivanja na matičnim ćelijama, posebno terapijsko kloniranje, posmatraju kao nada ka saniranju ovih bolesti. U aktuelnim istraživanjima, naprimjer, naučnici su matične ćelije kloniranog miša ubrizgali drugom mišu koji je prethodno preživio srčani udar. U roku mjesec dana „38% ožiljnog srčanog tkiva zamijenjeno je ćelijama zdravog“.¹¹ Istina, ima još tehničkih prepreka. Prvo, matične stanice mogu samo biti prepoznate kroz ponašanje, ali ne i njihovu vanjsku pojavu. Nije jednostavno dobiti željeni tip matičnih ćelija za eksperiment, odnosno identificirati ga. Među matičnim ćelijama su embrionalne ćelije, te koje je najbolje upotrijebiti: one se mogu diferencirati u svaki ćelijski tip. Ove ćelije su stoga *pluripotentne*. Većina pluripotentnih ljudskih matičnih ćelija dolazi od parova koji pokušavaju oplodnju *in vitro*. Eksperimenti se provode samo u Petrijevim posudama, ne i u prirodnom okruženju, ženskom stomaku. Ovo otežava posmatranje njihovog razvoja.

Uz to, otežano je ove ćelije upravljati, jer pojedine od njih teže razvoju u određeni ćelij-

11 Robert Lanza i Nadia Rosenthal, *The Stem Cell Challenge*, *Scientific American* (juni 2004.), str. 96. Vidi, također, Sylvia Westphal and Philip Cohen, *Cloned Cells Today Where Tomorrow*, *New Scientist*, 21. 2. 2004., str. 7

ski tip, dok druge veoma sporo rastu. Najbitnije je, doduše, da pojedine aktuelne tehnike, upotrijebljene u istraživanju matičnih ćelija, zbog etičkih promišljanja nisu primijenjene na ljudima. Naprimjer, postoje dvije metode za određivanje je li jedna matična ćelija pluripotentna ili ne. Prva metoda sastoji se u tome da se jedna matična ćelija ubrizga u tijelo životinje. Ukoliko ona formira teratom (jednu vrstu tumora koji sadrži tri sloja embrionalnih ćelija), pluripotentna je. Da bi se kod druge metode identificirale matične ćelije, više njih se markira, zatim ubrizga embriju i, ukoliko se unijete matične ćelije pojave u različitim organima životinje, onda su one pluripotentne.

Očito je da nijedna od ovih dviju tehnika ne može biti primijenjena na ljudima.¹² Sljedeća poteškoća kod eksperimenata sa matičnim ćelijama je u tome da se iz njih razvije jedna mješavina različitih tkiva ukoliko se prepuste same sebi. Osim toga, one posjeduju tendenciju samodiferenciranja u tipove ćelija kao što su ćelije srca i mozga. Kratko rečeno, nije jednostavno ekstrahirati željeni tip iz embrionalnih matičnih ćelija. I, konačno, čak i ako su izolirane matične ćelije, još uvijek postoji problem da ih odbaci imuni sistem. Mada je u laboratoriji moguće razviti neuroćelije, njih mora primiti još domaćin (primjerice, mozak) u koji se prenose. Važno je i da ubrizgane ćelije ne stvaraju *teratom* (rakom inficirane ćelije) ili da se, pak, preobrazu u neželjeni tip ćelija, kao npr. ćelija zubnog tkiva u mozgu (sto je u pojedinim eksperimentima već zabilježeno).¹³

Da bi se prevazišla problematika odbacivanja ćelija od imunog sistema, naučnici upotrebljavaju tehniku pod nazivom *partogeneza* (u prijevodu sa grčkog: *djevičanski porod*). Metoda da bi se ovo provelo sastoji se u tome da se neoplođeno jaje potakne na ćelijsko dijeljenje kao kad bi već bilo oplođeno. Ova tehnika uspješnija je u pogledu prilagođavanja ćelija na pacijenta, jer biva dupliciran identičan DNK-lanac.¹⁴ Uzme li se u obzir problem odbacivanja imunog sistema, ovo je možda najvažniji argument koji govori u prilog terapijskog kloniranja.

12 Lanza i Rosenthal, *The Stem Cell Challenge*, str. 94

13 Ibid.

14 Ibid., str. 97

Pored embrionalnih ćelija, naučnici eksperimentiraju sa jednim drugim tipom matičnih ćelija koji proizvodi razne vrste ćelija u tijelu. Ove ćelije su, što je moguće, također upotrebne u liječenju bolesti ili oporavku oboljelih tjelesnih organa. Matične ćelije nađene u koštanoj srži (tj. hematopatske ćelije) predstavljaju izvor za više od šest tipova krvnih ćelija i „mogle bi virtuelno biti od koristi svakom dijelu tijela“. (Slično se očekivalo sa tzv. fetalnim matičnim ćelijama koje su nađene u krvi pupčane vrpce i sličnim osobinama sa hematopatskim ćelijama.)¹⁵ Naučnici se nadaju da će pronaći slične ćelije u budućnosti. Ove matične ćelije su iz naše perspektive naročito značajne, jer posjeduju potencijal koji nam omogućuje da se u eksperimentima odrekemo upotrebe ljudskih embriona. Samo rezultati kasnijih pokusa pokazat će hoće li ovo biti slučaj.

Islamske perspektive kloniranja na ljudima

Kao i judaizam i kršćanstvo, i islam ima bogatu i dugu historiju etike. Jedno istraživanje o etičkoj tradiciji u islamu nedavno je predstavilo pet različitih sistema vrijednosti koje su razvili muslimani.

- 1) Perzijsko naslijeđe, sa poslušnošću kao središnjom vrijednošću;
- 2) Grčko naslijeđe, sa eudaimoniom kao središnjom vrijednošću;
- 3) Naslijeđe sufizma, sa anihilacijom (*fana*) kao središnjom vrijednošću;
- 4) Arapsko naslijeđe, sa krepošću (*muruah*) kao središnjom vrijednošću;
- 5) I, konačno, islamsko naslijeđe sa sviješću o Bogu – Allahu (*takva*) i dobrim djelima kao središnjom vrijednošću.

Svaki sistem vrijednosti, naravno, ima različit izbor koncepata i principa. Kad čovjek odraste u jednoj od ovih tradicija, onda se njegovi etički principi razlikuju od onih koji su odrasli u drugim.¹⁶

Etičke diskusije u islamu bile su veoma usko povezane sa pravnim. Stoga je neophodno

15 Ibid., str. 98-99

16 Muhammed Abid al-Jabiri, *al-'Aql al-akhlaqi al-arabi* (Bejrut, *Markaz dirasat al-wahdah al-arabiyya*, 2001.)

da se prvo predoči nešto o temeljnim idejama, o tome kako se u islamu ophodi sa etičkim i pravnim problemima. Prvo, Kur'an je najvažniji izvor za etička i pravna pitanja. Muslimani su pozvani da se sa svojim pitanjima obrate Kur'anu, gdje nalaze kako etičke kodekse, tako i pravne upute, od moralnih vrlina, pa sve do utvrđenih pravila. Drugo, nakon Kur'ana, sunnet (primjer Poslanika, a.s., tj. njegovih djela i izreka) izvor je sa najvećim autoritetom za muslimane. Kao i ajeti u Kur'anu, tako i izreke Poslanika, a.s., prate muslimane kroz njihov vjerski i etički život. Primjer Poslanika, a.s., služi kao komentar Kur'ana, a u istoj mjeri i kao model primjene naredbi. Kad se u Kur'anu i primjeru Poslanika, a.s., ne nalazi jasan iskaz, onda konsenzus (*idžma*) vjerskih učenjaka (većinom pravnici i teolozi) predstavlja treći kriterij. Četvrti kriterij je razmišljanje putem analogije (*kijas*), pri čemu se sličan slučaj za koji se rješenje nalazi u Kur'anu ili sunnetu upoređuje sa slučajem za koji nema rješenja. Iako većina muslimanskih učenjaka prihvata *kijas* kao legitiman izvor, on ipak nema tako siguran status poput prethodnih kriterija.

Trebali bismo, na kraju, kratko spomenuti i peti kriterij u islamskom pravu: opći interes (*masleha*). *Masleha* je djelomično bitna za naše namjere, jer primjenjuje koncept koristi i štete. Polazeći od ovog principa, postoje određene oblasti koje se moraju zaštititi od štete, a to su: vjera, život, razum, porod i imetak.

Ovih pet principa ili kriterija (njihov broj razlikuje se od škole do škole) uređuje logiku pronalaženja etičkih i pravnih rješenja u islamu. Argumenti protiv kloniranja na čovjeku utvrđeni su na prvom i drugom kriteriju, dok se, suprotno tome, dozvolava terapijskog kloniranja temelji na petom. Postoje određene poteškoće kad se radi o tome da se postigne konsenzus koji se odnosi na pravne i etičke probleme kod muslimana. Jedan od problema je taj što u islamu nema nekog najvišeg, glavnog autoriteta koji bi definitivno odlučio o etičkim ili vjerskim pitanjima. Vrlo je individualan proces donošenja odluke koja se odnosi na pravne predmete u islamu, a to je zbog toga što nema središnjeg autoriteta koji regulira vjerske ili etičke slučajeve.

Muslimanski učenjaci daju sve od sebe i potom prezentiraju svoje individualno mišljenje (*idžtihad*); svaki učenjak ima pravo na svoje mišljenje. U jednom osmanskome pravnom dokumentu, *Meselle*, koji je trebao kodificirati pravne predmete, o tome se kaže sljedeće: „Jedan *idžtihad* (individualno rješenje o pravnom pitanju) ne čini ništavnim neki drugi“.¹⁷ Povrh toga, i ohrabruje se mnogostrukost mišljenja po pravnim pitanjima (jedna poznata izreka Poslanika, a.s., kazuje da su razlike u mišljenju jedna vrsta milosti).

Na kraju se mora dodati da se konsenzus među učenjacima u prošlosti samo rijetko postizao, čak kad bi tako i bilo, samo po pitanju temeljnih principa islama, poput Božije egzistencije i jedinstva, poslanstvo Muhammeda, a.s., i nužnost vjere. Čak i onda kad postoji konsenzus po pravnim predmetima, on ne obavezuje sljedeće generacije, kao što ni individualna pravna presuda ne obavezuje druge učenjake. Zbog ovakvog toka stvari, teže je u islamu nego što je to u kršćanstvu (naprimjer) donijeti odluku o kloniranju na čovjeku i mnogim praktičnim stvarima koje su u vezi s tim. Ovo također objašnjava zašto među muslimanskim učenjacima postoji tako širok spektar o temi zvanoj kloniranje.

Iako je proces donošenja odluke po pravnim i etičkim pitanjima u islamu individualan, ipak bi pripadnici različitih religija, naročito pripadnici islama, kršćanstva i judaizma, trebali imati želju da međusobno sarađuju kad se radi o temama koje se tiču budućnosti čovječanstva (ili planete Zemlje).

Nakon ovih teoretskih napomena o poteškoćama u islamskom pravu i etici, trebali bismo malo zaviriti u izvore, gdje ćemo naći upute koje će nam pomoći u pronalaženju odgovora na pitanje kloniranja na čovjeku. Prvo, Kur'an uzdiže čovjekov život na stepen svetog i postavlja pretpostavke za dostojanstvo čovjeka.

Priča o stvaranju Adema, da je u nje ga udahnut Božiji ruh, i padanje ničice meleka pred njim, koje slijedi nakon toga, jasne su naznake za to da ljudi stoje iznad ostalih Božijih

17 *Mecelle*, član 16

stvorenja.¹⁸ Ljudi nose Božiji ruh u sebi, koji ih oživljava i dodjeljuje svijest. Upravo ovaj Božiji ruh čini ljudski život svetim. Postoji nešto u ljudskom životu što je nematerijalno i nešto što se ne da reducirati, što kategorički, iz temelja, transcendiraju ovaj svijet. Na osnovu ovog Božijeg ruha dobijaju svoj povlašteni položaj na ontološkoj ljestvici. Odatle muslimanski učenjaci kloniranje ocjenjuju kao prekršaj protiv dostojanstva čovjeka.

Drugi, pak, argument protiv kloniranja na čovjeku je u vezi sa predodžbom Boga u islamu. U Kur'anu se Bog opisuje kao Onaj Koji daje dušu i Koji uzima život.¹⁹ Neki kloniranje čovjeka, mada ne mnogo njih, shvataju kao drskost koja je usmjerena protiv Božijeg stvaralačkog atributa. Povrh toga, na kloniranje se može gledati kao na uplitanje u čovjekovu prirodu.

Neki muslimanski učenjaci tumače kloniranje na čovjeku kao povredu prirode (*fitra*) čovjeka. Bog je Stvoritelj (*Fatir*) svih stvari i Njegovo stvaranje bi trebalo ostati onakvim kakvo jest. Na kloniranje se gleda kao na degradaciju i izopačenje/pokvarenje (*ifsad*) Božijeg stvaranja. U smislu izopačenja (*ifsad*) Božijeg stvaranja, Kur'an kaže: „Ti upravi lice svoje vjeri kao pravi vjernik djelu Allahovu, prema kojoj je On ljude načinio – ne treba se mijenjati Allahova vjera, ali većina ljudi to ne zna“.²⁰

Ostali argumenti protiv ljudskog kloniranja oslanjaju se na sljedeće tačke: Kur'an uzima na znanje razlike između spolova. Čovjek i žena stvoreni su da bi se međusobno nadopunjavali u jednoj porodici i prirodan put razmnožavanja za čovjeka je seksualno sjedinjenje.²¹ Povrh toga, potreba čovjeka i žene jedno za drugim također je i osnova za saradnju u porodici i društvenom životu. Nedostatak oca ili majke ima kobne posljedice na odgoj djece. Uz to, islam pridaje veliki značaj očuvanju porodičnog porijekla.²²

Ukupno gledajući, argumenti protiv kloniranja na čovjeku u islamu mogu se razvrstati na sljedeći način: prvo, argument koji se temelji na svetosti života i dostojanstvu čovjeka; dru-

go, argument koji se temelji na stvaranju: Samo Bogu pripada stvaranje života i smrti i kloniranje je drskost igranja Boga; treće, argument koji se temelji na razumijevanju prirode (*fitra*): Bog je stvorio ljude u svojstvu čovjeka i žene, kloniranje ovdje zadire i mijenja ovaj, od Boga određeni proces. I, konačno, četvrti argument, koji se temelji na općem interesu: kloniranje će izazvati teške društvene i pravne komplikacije i probleme, poput pitanja identiteta, braka i neravnopravnosti.

Suvišno je spomenuti da se u savremenoj literaturi za svaki argument koji govori protiv kloniranja može naći i protuargument. Ovo nije iznenađujuće kad se razmotri pluralistička struktura donošenja odluka o pravnim i etičkim pitanjima u islamu.

Primjera radi, egipatski islamski učenjak Jusuf Karadavi ne smatra da kloniranje na čovjeku predstavlja izazivanje Boga, jer se – prema njegovom mišljenju – sve događa sa Božijom saglasnošću. Slično tome, kritizira se svaki argument protiv reproduktivnog kloniranja; zašto se izvodi ako ne zbog svojih posljedica. Većina muslimanskih učenjaka koji se ne mogu usaglasiti o tome koji se od razloga protiv kloniranja na čovjeku može navesti, ipak su saglasni o tome da kloniranje na čovjeku sa islamskog stanovišta ne može biti vjerski opravdano.

Terapeutsko kloniranje

Kratko bih se ovrnuo na neke argumente koje se izriču za terapeutsko kloniranje u islamskom etičkom mišljenju. Pitanje kad ljudski život počinje, okupira muslimanske učenjake još od samih početaka.

Etape stvaranja čovjeka o kojima Kur'an govori ukazuju na to da jedan embrio prolazi kroz određene stadije. Ako se prihvati objašnjenje da embrio postaje čovjek kroz Božiji dah, onda se može reći da ljudski život ne počinje sa trenutkom začeća, jer se udahnjivanje duše događa tek nakon određenog stadija. Kur'an također opisuje razvoj ljudskog embrija u više stadija i tek nakon jednog određenog stadija embrio dobija puni status čovjeka: „Mi čovjeka od biti zemlje stvaramo, zatim ga kao kap sjemena na sigurno mjesto stavljamo, pa onda kap

18 Kur'an, 15:26-30

19 Kur'an, 16:61 i 3:145

20 Kur'an, 30:30

21 Kur'an 45:6 i 37:9

22 Kur'an 33:5

sjemena ugruškom učinimo, zatim od ugruška grudu mesa stvorimo, pa od grude mesa kosti napravimo, a onda kosti mesom zaodjenemo i poslije ga, kao drugo stvorenje, oživimo – pa neka je uzvišen Allah, najljepši Stvoritelj!²³

Zaključak koji su muslimanski učenjaci izveli iz ovog ajeta je da je ljudski život moguć tek „tokom nekog kasnijeg stadija biološkog razvoja embrija.“²⁴ Poslanikove, a.s., također izreke upućuju na to da udahnjivanje duše bude u vremenskom periodu između 40. i 120. dana nakon začeća.

Jedan drugi argument koji govori za terapeutsko kloniranje u islamu se temelji na potrebi medicine i medicinske opskrbljenosti. Studij medicine i njegova primjena se, zapravo, shvata kao vjerska obaveza (*farz kifaja*) koju barem neki članovi muslimanske zajednice trebaju ispuniti. Ukoliko se niko ne odazove ovoj obavezi, onda se cijela zajednica poziva na odgovornost za ovaj nedostatak. Yusuf b. Muhammed es-Sürremeri (u. 1374.) u svojoj knjizi *Šifa el-alam fi tibb ehli'l-islam*, primjera radi, kaže da je najvažnija vjerska obaveza zaštita ljudske duše, a posvećivanje pažnje tijelu je obaveza koja je napotrebija; znanje o medicini je nužno za prosperitet u ovom svijetu i vjeri.²⁵ U islamu se na medicinu, na osnovu sadržaja njenih studija, gleda kao na prestižnu vjersku nauku. Budući da medicina izučava čovjekovo tijelo, a ljudsko tijelo predstavlja najviši oblik svih vidova stvaranja na ovom svijetu, medicina se, nakon teoloških disciplina, smatra najvišom naukom.²⁶ Nema sumnje da medicina u islamu svoje prestižno mjesto ima zahvaljujući činjenici da je Poslanik, a.s., svoje sljedbenike poticao na to da traže lijek za bolesti. U jednoj od svojih izreka, Poslanik, a.s., upućuje na to da „Bog nije stvorio nijednu bolest za koju nije stvorio i lijek. Stoga tražite lijek!“²⁷

Kao što sam već napomenuo, terapeutsko kloniranje ima potencijal da sanira određene bolesti koje nisu reagirale na konvencionalne

metode terapije. U nekim slučajevima se na to gleda kao na najbolji ili jedini način da se uzroci i razvoj ovih bolesti shvate i liječe.²⁸

Jedan drugi argument za terapeutsko kloniranje dolazi od koncepta nužde (darura) u islamu. Shodno islamsko-pravnom principu, nužde čine da se zabrane dokidaju.²⁹ Klasični primjer za ovu pravnu maksimu je da osoba kojoj prijeti smrt zbog gladi ili dehidriranja smije ukrasti kruh ili popiti vino kako bi ostala na životu. Iako su krađa i konzumacija alkohola u islamu zabranjeni, osobi koja se nalazi u ovakvoj situaciji daje se privremena dozvola za činjenje, jer se nalazi u životnoj opasnosti. Jednako tako, ta nužda da se nađu načini izlječenja polaže temelje za terapeutsko kloniranje.

Na kraju, može se razviti i argument koji se temelji na konceptu koristi i štete koji bi dozvoljavao terapeutsko kloniranje. Zabrana alkohola, naprimjer, zasnovana je na promišljanju njegovih relativno korisnih i štetnih aspekata. U Kur'anu se kaže: „Pitaju te o vinu i kocki. Reci: ‘Oni donose veliku štetu, a i neku korist ljudima, samo je šteta od njih veća od koristi.’ I pitaju te koliko da udjeljuju. Reci: ‘Višak!’ Eto, tako vam Allah objašnjava propise da biste razmislili.“³⁰

Na koncept štete i koristi vraća se i kod zabrane ili dozvole i drugih radnji. Pretpostavlja se da bi terapeutsko kloniranje moglo prouzrokovati izvjesnu štetu, ali dok god korist prevaže, ne postoji razlog da bi se zabranili eksperimenti koji ovu korist donose na svjetlo dana. Ne postoji put koji bi apriorno odlučio o koristi i šteti terapeutskog kloniranja. Ovaj utilitaristički argument nije neobičan u logici procesa donošenja odluka o pravnim i etičkim pitanjima u islamu. Neki bi mogli prigovoriti da stav koji sam razvio u ovom članku o kloniranju nije održiv, jer se u njemu nalaze neki oblici kategoričkog (ili kantovskog) argumenta, a koje sam primjenjivao u odnosu na reproduktivno kloniranje na čovjeku. Ja smatram da ova kritika nema uporišta iz sljedećih razloga:

23 Kur'an 23:12-14

24 Abdulaziz Sachedina, www.cloning/Aarticle4Cloning.htm

25 Bukhari, *Bad' al-Khalq*, 6; Muslim, *Qadar*, 2,4

26 Izgi, *Osmanli Medreseleri*, 2:32

27 Ibid., 2:33

28 Vidi Ian Wilmut, *The Moral Imperative for Human Cloning*, *New Scientist* (21. 2. 2004.), str 16-17

29 Mecelle, član 21

30 Kur'an, 2:219

Iako pitanje „kad počinje ljudski život“ još nije moglo biti riješeno na zadovoljstvo svih sudinika debate i nema izgleda da će biti rješenja u bližoj budućnosti, ipak trebamo uzeti u obzir to da se razvoj većine ljudskih embrija prekida prirodnim putem: „Brojke čvsto ukazuju na to da najmanje dvije trećine svih oplođenih ljudskih jaja u toku normalnog začeća ili nije u stanju da se na kraju prve sedmice ugniježdi, ili kasnije bude spontano odbačeno.

Neki stručnjaci pretpostavljaju da su brojke još dramatičnije. Procjene sežu od 60 do 80% u najranijim stadijima... Uz to, procjenjuje se da 31% implantiranih embrija ne preživi neki kasniji stadij trudnoće. Ove procjene počivaju na studiji koja je objavljena u *New England Journal of Medicine*, 1988., i koju je objavio Allen Wilcox sa National Institute of Environmental Health Sciences.³¹

Ukoliko prihvatimo da ljudski embriji od samog početka, etički i pravno, imaju status jednog čovjeka, onda ćemo biti suočeni sa izazovnim etičkim pitanjem: Zar, onda, priroda neprestano ne čini masovno ubistvo u najvišoj mjeri? Je li jednostavno prihvatiti koncept jednog Boga koji većinu svojih stvorenja ubija prije njihovog rođenja? Oni koji misle da je gubitak ljudskih embrija prirodan i da stoga sa ljudskog stanovišta ne predstavlja etičko pitanje, ne opažaju glavnu stvar. Oni moraju dokazati da ogovornost ili leži kod Boga (ili prirode) ili da uopće ne postoji stvarna odgovornost. Neki teolozi argumentiraju da čim sperma nekog muškarca susretne jajnu ćeliju neke žene, bez obzira gdje, kad i kako, embrio koji je nastao iz toga uživa sva prava i privilegije čovjeka. Ja, pak, vjerujem, da ovo izaziva veće etičke probleme, nego što se prilagođava nekim teološkim ustupcima.

Kantovski argument koji je primjenjivan protiv terapeuskog kloniranja, pokazuje da ono predstavlja povredu ljudskog dostojanstva, jer čovjeka čini sredstvom za druge. S ovim argumentom se mora pažljivo postupati. Jedna je stvar uzeti čovjeka kao sredstvo za zdravlje drugog čovjeka, a druga je, pak, vršiti istraživanja na embrijima u medicinske svrhe. Ukoliko

³¹ Stephen Hall, *The Good Egg*, *Discover*, maj 2004., str. 34

bi postojalo općenito slaganje o jednom prijedlogu koji ustanovljava u kojoj formi je jedan embrio čovjek, onda bi ovi embrioni imali svako pravo da budu zakonski zaštićeni. Ali, mi smo vrlo daleko od toga da se nađe konsenzus o ovome problemu. Razlike u mišljenju ne vladaju samo između teologa i naučnika, nego i između teologa različitih religija.

Druga kritika bi mogla biti iznijeta protiv stava u članku: čak i ako nije konzistentan, onda je eklektičan. Prije nego što bih odvratio na ovu kritiku, radije bih želio uputiti na dobro osmišljen stav o zaslugama eklektičkih metoda u bioetici autora Rome Hare.³²

Postoje brojna pitanja o toku čina terapeuskog kloniranja, za čija rješenja mi ne raspolazemo adekvatnim znanjem. Zbog nedovoljnog znanja, naš sud spram ovoga ne može biti konačan. Možda će neka od naših pitanja uskoro biti odgovoreno. Bilo kako, svaka apsolutno nekritička zabrana na polju terapeuskog kloniranja mogla bi jednako štetiti, kao i apsolutno nekritička dozvola. Kur'an ne očekuje od muslimana da izriču presude o problemima onda kad ne raspolazu neophodnim znanjem o njima. Čini mi se da bi daljnji eksperimenti pod stogim nadzorom etičkih pravila bili najbolje rješenje. Najzad, mi teolozi i filozofi trebali bismo biti osjetljivi naspram grešaka u prošlosti i učiti iz njih. Bili smo opovrgnuti u više nego samo jednoj naučnoj tezi, od kretanja Zemlje, pa sve do cirkulacije krvi.

Dozvolite da završim sa poznatom rečenicom kojom se završavaju debate u teološkim diskusijama: Samo Bog poznaje cijelu istinu.

Prijevod s njemačkog:
Aida Krka

³² R. M. Hare, *Objective Prescriptions and Other Essays* (Oxford: Clarendon Press, 1999.) Vidi posebno poglavlja *Methods of Bioethics* i *An Utilitarian Approach to Ethics*